

УДК 347.454

Андрій Гриняк,кандидат юридичних наук,
вчений секретар НДІ приватного права
і підприємництва НАПрН України

ТИПОВІ ТА ПРИМІРНІ ДОГОВОРИ ЯК ДЖЕРЕЛА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПІДРЯДНИХ ДОГОВІРНИХ ВІДНОСИН

Статтю присвячено визначенню законодавчих підходів до правового регулювання підрядних договірних відносин, акцентується увага на типових та примірних договорах та існуючих колізіях між нормативним та договірним регулюванням підрядних відносин.

Ключові слова: підрядний договір, суб'єкти підрядних зобов'язань, типовий договір, примірний договір, підрядні правовідносини.

Розпочинаючи розгляд типових та примірних договорів як джерел правового регулювання підрядних договірних відносин, насамперед слід зазначити, що розуміння джерел права залишається предметом дискусії в теорії права та галузевих юридичних науках. У теоретичній науці під формою (джерелом) права розуміють спосіб внутрішньої організації, а також зовнішнього прояву правових норм, який засвідчує їх державну загальнообов'язковість; способи вираження і доведення рішень правотворчих органів про прийняття відповідних норм права до зацікавлених осіб [1]. Тобто на даний час спори щодо правильності застосування термінів «форма права» та «джерело права» можна вважати вирішеними, оскільки ці терміни застосовуються в одному і тому самому значенні [2]. О. С. Яворська до джерел права відносить самі обставини, явища, які породжують норми права (соціальні умови, наукові джерела, економічні інтереси). Під формою права дослідниця пропонує розуміти об'єктивовані (виражені назовні) способи фіксації правових норм [3].

Правові норми, спрямовані на врегулювання підрядних відносин, містяться насамперед в актах цивільного і господарського законодавства. Саме система нормативних актів, які регулюють цивільні (приватні) відносини, і є правом юридичним, позитивним правом. При дослідженні джерел позитивного правового регулювання підрядних відносин слід виходити з того, що в основу систематизації чинного законодавства покладені певні критерії, а саме: юридична сила нормативно-правових актів (надає змогу з'ясувати перевагу того чи іншого правового регулювання); спрямованість і поширення

регулювання нормативно-правового акта — загальна і спеціальна (при рівній юридичній силі нормативно-правових актів дає змогу визначити правове регулювання відносин з приводу виникнення, зміни і припинення правовідносин).

Не менш важливим регулятором підрядних відносин виступає договір. А. С. Довгерт договір загалом вважає основним регулятором цивільних відносин [4]. Договірне регулювання підрядних відносин є індивідуальним, воно надає обов'язковість специфічному порядку дій контрагентів.

Законодавство встановлює принципи підкорення договору закону, а тому договір повинен відповідати обов'язковим для сторін правилам, які встановлені нормативно-правовими актами і діють у момент його укладення. Із співвідношення закону і договору випливає: 1) об'єктивне верховенство імперативних норм закону над договором; 2) рівність диспозитивних норм закону і умов договору можлива, коли таку рівність допускає диспозитивна норма; 3) при вступі в дію нового закону, який регулює відносини сторін по-іншому, умови раніше укладеного договору зберігають свою силу, якщо інше не передбачено законом; 4) зміст договору повинен відповідати нормам закону чи інших нормативно-правових актів; 5) договір може бути заснованим на звичаях ділового обороту; 6) договір, який не відповідає вимогам закону або укладений з метою, завідомо суперечливою основою правопорядку і моральності, є нікчемним; 7) до нікчемних і оскаржуваних договорів можуть застосовуватись наслідки недійсності договорів; 8) воля і волевиявлення сторін є визначальною у виборі способу тлумачення договору [5].

У чинному законодавстві України зберігаються такі своєрідні нормативно-правові акти в сфері підрядних договірних відносин, як типові та примірні договори. Як слушно зазначила О. А. Беляєвич, основне призначення таких джерел зводиться до того, що вони визначають необхідну або бажану, з точки зору держави, модель договірних зобов'язань, а також спрощують процес укладання конкретних господарських договорів (узгодження умов договору) [6].

Водночас варто зазначити, що це стосується не лише власне господарських договорів, а договірних права в цілому в широкому розумінні права, про що, зокрема, передбачалося ч. 2. ст. 66 Основ цивільного законодавства Союзу РСР і союзних республік від 08.12.1961 р., стосовно правил про окремі різновиди договорів підряду в частині обслуговування громадян з наданням права Радам Міністрів союзних республік затверджувати типові договори, відступи від умов яких, що обмежували права замовників, визнавалися недійсними.

Затвердження таких договорів уповноваженими державними органами є формою правового регулювання договірних відносин у сфері виконання робіт. Основне призначення цих джерел полягає в тому, що вони визначають необхідну або бажану з точки зору держави модель договірних зобов'язань, а також спрощують процес укладання конкретних підрядних договорів. Так, у літературі типовий договір визначається як своєрідний нормативно-правовий акт, який часто виконує роль правового регулювання певної сфери договірних відносин через недостатнє врегулювання їх актами вищої юридичної сили [7]. С. А. Верб визначає типовий договір як нормативний акт, в якому правила поведінки виражені у формі умов відповідного цивільно-правового договору [8].

Ця ідея в подальшому знайшла своє закріплення у ЦК України, де законодавець безпосередньо визнав правочинність типових умов договору (ст. 630). Так, згідно зі ст. 630 ЦК договором може бути встановлено, що його окремі умови визначаються відповідно до типових умов договорів певного виду, оприлюднених у встановленому порядку. Якщо такого посилання на типові умови у договорі не буде міститися, то такі умови можуть застосовуватися лише як звичай ділового обороту, якщо вони відповідають вимогам ст. 7 ЦК, у якій визначається поняття звичая ділового обороту та порядок його застосування.

Слід зазначити, що в літературі неодноразово відзначалася певна непослідовність законодавця при побудові цієї правової норми. Так, С. М. Бервено вказує, що прогалиною змісту ст. 630 ЦК є те, що в ній не розкривається зміст поняття «оприлюднення» типо-

вих умов договору [9]. Однак чи доречним було б у цій нормі закріплювати законодавче визначення такого поняття? Вочевидь, ні, оскільки спроба законодавчо визначити все, що тільки можливо, не може не призвести до негативних наслідків.

Як свідчить практика видання такого виду актів, типові договори можуть мати форму самостійного нормативного акта або виступати як додатки до інших нормативних актів. Відповідно до ч. 4 ст. 179 ГК України типові договори затверджуються Кабінетом Міністрів України або у випадках, передбачених законом, іншим органом державної влади. Виходячи з цього зрозуміло, що договір підряду має укладатися обов'язково з урахуванням типових умов, якщо така обов'язковість передбачена нормативно-правовим актом, яким затверджено такі умови. Так, прикладом нормативно затверджених типових умов договору може слугувати постанова Кабінету Міністрів України від 01.08.2005 р., якою затверджено Загальні умови укладення та виконання договорів підряду в капітальному будівництві та, зокрема, визначено низку істотних умов договору підряду (близько 20). При цьому в п. 2 зазначається, що Загальні умови є обов'язковими для врахування під час укладення та виконання договорів підряду в капітальному будівництві, незалежно від джерел фінансування, а також форми власності замовника та підрядника.

Тому, якщо такі умови не затверджені уповноваженими державними органами, а виходять від певних суб'єктів цивільних правовідносин (наприклад, керівних органів юридичної особи, що спеціалізується на виконанні робіт), то відсутні підстави пов'язувати із фактом оприлюднення такого роду умов настання юридичних наслідків для сторони, яка не була обізнана з ними.

Головною юридичною ознакою типових договорів як нормативно-правових актів є їх обов'язковість. Типові договори можуть включати умови, які, по-перше, імперативно встановлюють права та обов'язки сторін (у тому числі відтворюючи відповідні положення закону, на підставі якого вони приймаються), а по-друге, умови, які підлягають деталізації сторонами або можуть бути визначені в договорі на їх розсуд [10]. Тобто в типовому договорі можуть міститися як обов'язкові, так і диспозитивні рекомендаційні положення, що саме по собі не позбавляє типовий договір ознак нормативності, якщо він затверджений компетентним органом та зареєстрований як нормативно-правовий акт.

Слід зазначити, що сьогодні при регулюванні договірних відносин загалом та підрядних зокрема спостерігається тенденція до розширення кола типових договорів, затверджуваних нормативно-правовими ак-

тами. І тут заслуговують на увагу висловлені у літературі застереження щодо того, що а) положення цих договорів не повинні суперечити ЦК України та іншим законам України; б) затверджені нормативними актами типові договори, що мають імперативні приписи, можуть поширюватися лише на ті договори, які є публічними. Насамперед до таких відносять договори, пов'язані із використанням державного та комунального майна (так званої публічної власності), участь в яких беруть уповноважені органи держави або місцевого самоврядування. В цьому випадку типізація договорних форм повинна забезпечувати збалансованість інтересів, прав та обов'язків сторін за договором. Для монополізованих ринків (залізниця, електроенергетика, зв'язок) можуть використовуватися як типові форми договорів, так і рекомендаційні (примірні) договори. В іншому ж випадку імперативні приписи будуть вступати в суперечність із принципом свободи договору (ст. 3 ЦК України) [11]. Отже, типовий договір, затверджений з порушенням цих вимог, може бути скасованим відповідно до ст. 21 ЦК України.

Органами державної влади можуть затверджуватися також примірні договори, умови яких можуть не мати обов'язковості для сторін при укладанні договору. З викладеного випливає, що за своєю нормативно-правовою природою примірні договори містять примірний перелік певних умов, які мають міститися у окремих договорах цивільно-правового характеру, що відповідно потрібно відтворювати в окремих договорах, зокрема в договорах підяду, за умови, що основним договором сторони погодили ті обставини, які надають їм можливість уточнити умови взаємних зобов'язань у процесі виконання зазначених робіт. Наприклад, Модельний Цивільний кодекс країн СНД 1993 р. визначив юридичну природу примірних умов договору (ст. 422) [12], якою встановлено, що в договорі може бути передбачено, що окремі його умови визначаються примірними умовами, котрі розробляються для договорів відповідного виду. Примірні умови можуть бути викладені у формі примірного договору або іншого документа, що містить ці умови.

Так, наказом № 3 Міністерства будівництва, архітектури і житлово-комунального господарства України (у зв'язку із реформуванням — перейменоване у Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України) «Про затвердження Примірного договору підяду у капітальному будівництві» від 27.10.2005 р. затверджено Примірний договір підяду у капітальному будівництві, умови якого мають рекомендаційний характер. Не менш цікавим є наказ Державної служби автомобільних доріг в Україні «Про затвердження Примірного

договору підяду на будівництво (капітальний ремонт, реконструкцію) автомобільної дороги від 28.04.2009 р. № 188, у передмові до якого вказано, що, керуючись положеннями ч. 4 ст. 179 ГК України щодо статусу примірних договорів, сторони договору підяду мають право за взаємною згодою та виходячи з конкретних умов змінювати окремі положення, передбачені примірним договором, або доповнювати його зміст. При цьому сторони повинні дотримуватись положень, визначених законодавством та Загальними умовами укладання та виконання договорів підяду в капітальному будівництві, затвердженими постановою Кабінету Міністрів України від 01.08.2005 р. № 668. Разом із тим, при укладенні зазначених договорів повинні враховуватися обов'язкові положення, визначені наказами Укравтодору щодо забезпечення виконання та контролю робіт з будівництва, капітального ремонту, реконструкції автомобільних доріг.

Отже, виходячи із вищевказаного, доходимо висновку, що примірні договори у підрядних відносинах носять рекомендаційний характер, оскільки визначають бажану для законодавця модель поведінки сторін, а недодержання такого роду рекомендаційних норм не тягне за собою настання негативних наслідків для учасників підрядних відносин. Відповідно до цього сторони підрядних договорів мають право не лише змінювати за погодженням між собою окремі умови, передбачені примірними договорами, а й взагалі, виходячи зі змісту ст. 6 ЦК України, не враховувати передбачені умови, натомість регулювати відносини між собою на власний розсуд.

Разом із тим, викликає непогодження запропоноване в доктрині визначення примірного договору як правового ненормативного акта, що містить умови, які не є нормативними, а слугують рекомендаціями сторонам договору щодо питань, які доцільно узгодити для повного врегулювання їх взаємовідносин [13]. Більш виважено тут видається позиція В. Г. Олюхи, на думку якого примірний договір є правовим актом ненормативного характеру, оскільки він затверджується відповідними державними органами, проходить реєстрацію в Міністерстві юстиції України і поширює свою дію на невизначене коло осіб на території всієї держави. Окремі умови договору знаходять своє повне вирішення щодо інших умов, хоч і не визначаються їх змістом, але окреслюють питання, які сторони можуть вирішити самостійно. Отже, йдеться про нормативно-правовий акт, який містить диспозитивні норми, викладені в особливій формі [14].

Зважаючи на це, доходимо висновку, що типові і примірні договори як джерела правового регулювання підрядних відносин — це особ-

ливі види нормативного регулювання взаємовідносин між замовниками та підрядниками (субпідрядниками), в яких імперативно встановлюються права та обов'язки сторін та умови, які підлягають деталізації сторонами

або можуть бути визначені в договорі підряду на їх розсуд. Тобто в таких договорах можуть міститися як обов'язкові, так і диспозитивні рекомендаційні положення.

ПРИМІТКИ

1. Овчаренко І. М. Закони в системі джерел (форм) права і їх класифікація : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / І. М. Овчаренко. — Х., 2004. — С. 53—54.
2. Общая теория государства и права. Академический курс : в 3 т. / отв. ред. М. И. Марченко. — 3-е изд., перераб. и доп. — М. : НОРМА, 2007. — С. 264.
3. Яворська О. С. Договірні зобов'язання про передання майна у власність: цивільно-правові аспекти : монографія / О. С. Яворська. — Тернопіль : Підручники і посібники, 2009. — С. 21.
4. Цивільний кодекс України : наук.-практ. ком. / за ред. розробників проекту Цивільного кодексу України. — К. : Істина, 2004. — С. 12—13.
5. Соцура Л. В. Соотношение договора и закона / Л. В. Соцура // Юрист. — 2001. — № 2. — С. 34.
6. Беляневич О. А. Господарське договірне право України (теоретичні аспекти) : монографія / О. А. Беляневич. — К. : Юрінком Інтер, 2006. — С. 184, 185.
7. Цивільний кодекс України : наук.-практ. ком. — 4-те вид., перероб. і допов. — Х. : ТОВ «Одіссей», 2008. — С. 621.
8. Верб С. А. Типовые и примерные договоры, как средство правового регулирования общественных отношений / С. А. Верб // Договорная дисциплина в советском гражданском праве. — Свердловск, 1985. — С. 146—147.
9. Бервено С. М. Проблеми договірного права України: монографія / С. М. Бервено. — К. : Юрінком Інтер, 2006. — С. 78.
10. Беляневич О. А. Зазнач. праця. — С. 185.
11. Бервено С. М. Зазнач. праця. — С. 83.
12. Модельний ЦК країн СНД 1993 р. // Кодифікація цивільного законодавства на українських землях : у 2 т. / за ред. Р. О. Стефанчука та М. О. Стефанчука. — К. : Правова єдність, 2009. — Т. 2. — С. 1053.
13. Верб С. А. Зазнач. праця.
14. Олюха В. Г. Цивільно-правовий договір: поняття, функції та система : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / В. Г. Олюха. — К., 2003. — С. 19.

Гриняк Андрей. Типовые и примерные договоры как источники правового регулирования подрядных договорных отношений.

Статья посвящена определению законодательных подходов к правовому регулированию подрядных договорных отношений, акцентируется внимание на типичных и примерных договорах и существующих коллизиях между нормативным и договорным регулированием подрядных отношений.

Ключевые слова: *подрядный договор, субъекты подрядных обязательств, типичный договор, примерный договор, подрядные правоотношения.*

Gryniak Andriy. Typical and exemplary agreements as sources of legal adjusting of inferior contractual relations.

The article is devoted determination of the legislative going near the legal adjusting of by contract contractual relations, attention is accented on typical and exemplary agreements and existent collisions between the normative and contractual adjusting of by contract relations.

Key words: *inferior agreement, subjects of inferior obligations, typical agreement, exemplary agreement, inferior legal relationships.*